

Abdurrahman Gazi Kimdir ? (*)

Osman GÜRBÜZ (**)

Öz: Erzurum'un en çok tanınan ziyaret mekânlarından olan Abdurrahman Gazi Türbesi'nde yatan zat kimdir? Tarihi kayıtlarda "Sahâbe-i Kiramdan Abdurrahman Gazi" diye belirtilen kimse gerçek bir şahsiyete tekabül etmekte midir? Daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmaların hemen hemen hepsi türbe, zaviye, vakfiyeler ve burada çalışanlarla ilgili kayıt ve bilgilerden oluşmaktaydı. Bu makalede Erzurum'un fethi, Anadolu'ya ayak basan sahâbilerin yanında özellikle Erzurum'da bulunmuş sahâbiler ele alınmıştır. Bunlar arasında ismi Abdurrahman olan ve Erzurum ile irtibatı olanlar araştırılmıştır. Daha sonra künyesi Abdurrahman olup kayıtlardaki nitelikleri taşıyan kimseler ele alınarak Abdurrahman Gazi'nin kimliğinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Gazi, Erzurum, Sahâbe, Kalikalâ

Who Is Abdurrahman Gazi ?

Abstract: Who is the person lying under the Abdurrahman Gazi Tomb, which is one of the most recognized visiting places in Erzurum? Does this person stated as 'Abdurrahman Gazi, one of the high companions of Prophet Muhammad' in the records, refer to a real person? Almost all of the studies done on this issue consisted of information about the tombs, zawiya, endowments and the people who worked in these places. In this article, the conquest of Erzurum and the companions of Prophet Muhammad who came to Erzurum as well as the ones who came to Anatolia are handled. Among these, the ones whose names were Abdurrahman as well as being related to Erzurum were researched. After this, by dealing with the ones whose personal record was Abdurrahman and who had the qualities mentioned in the records, the identity of Abdurrahman Gazi was tried to be determined.

Keywords: Abdurrahman Gazi, Erzurum, Companions of Prophet Muhammad, Kalikalâ

Makale Geliş Tarihi: 04.10.2016

Makale Kabul Tarihi: 10.10.2016

I. Giriş

Erzurum dendiğinde ilk akla gelen sembollerden biri hiç şüphesiz Abdurrahman Gazi'dir. Mekânı ziyaretgâh olan bu zatın kimliği hakkında kesin bir bilgi elde etmek,

*) Bu çalışma Erzurum'un Yüzleri projesinde yayımlanacak Abdurrahman Gazi isimli eserden kısmen değiştirilerek hazırlanmıştır.

**) Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi (e-posta: ogurbuz@atauni.edu.tr)

kafalarda beliren istifhamları gidermek için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece Erzurum'un değil yurt içi ve yurt dışından Erzurum'a gelenlerin mutlaka ziyaret ettiği bu mekânda medfun bulunan zat kimdir?

Abdurrahman Gazi'nin Kabri Erzurum'da mıdır? Bu sorunun cevabını doğru bir şekilde ortaya koyabilmek, insanların zihinlerindeki soru ve tereddütleri gidermek, konuyu aydınlığa kavuşturmak özellikle Erzurumlular açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Bir şehrin kendisiyle anıldığı, en önemli ziyaret mekânına ismi verilen, Erzurum'un fethiyle irtibatlandırılan, Hz Peygamberin (sav) ashâb-ı güzîninden sayılan, şehrin manevi kimliği ve ruh dünyasının şekillenmesinde güçlü bir müessiriyete sahip olan böylesine sembol bir şahsiyetin hayatının yeterince bilinmemesi, son derece üzücüdür. Konuyu açıklığa kavuşturmanın sıkıntı ve zorlukları aşıkârdır. Ancak problemin çözümüyle ilgili yeterli gayret ve araştırmanın yapıl(a)madığı, bu alandaki çalışmalara istenilen ölçüde dikkat ve titizlik gösterilmediği de bir vakiadır.

Daha önce adı geçen alanda yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmı Abdurrahman Gazi Zaviyesi, bu kuruma ait ilk kayıtlar, vakfiyeler, zaviyede görev almış olanların isimleri, zaviyenin yanı başındaki türbe, türbenin bitişiğine inşa edilen cami, bu eserlerle ilgili inşa ve imar kitabelerinin çözümüyle ilgili kayıt ve bilgilerin toplanmasından oluşmaktaydı. Elbette bu tür bir yöntemle yapılan çalışmaların Abdurrahman Gazi'yi hakiki çehresiyle tanımamızdaki payı göz ardı edilemez. Fakat bu tür bir yolun izlenmesi, konuya ilgi duyanları hayal kırıklığına uğratan zaafiyetleri beraberinde taşımaktaydı. Biz önceki çalışmaları, tarihi olayların akışından yola çıkarak Abdurrahman Gazi'ye ulaşma yerine, zaviye ve türbeyi tanımayı merkeze alarak Abdurrahman Gazi'ye ulaşma şeklinde değerlendirebiliriz.

Biz bu makalemizde ilk İslam fetihleri, bunların Erzurum havalisinde ne zaman, nasıl gerçekleştiği, bu seferlere katılan sahabiler ve Abdurrahman Gazi'nin kimliği, Erzurum şehriyle münasebeti, hayatının diğer safhaları ve şahsiyetini, tarihi kayıtlar ışığında sunmaya gayret edeceğiz.

II. Erzurum'da Sahâbe İzleri

Sahâbe, "dost ve arkadaş" anlamına gelen "sahib" in çoğuludur. Aynı anlama gelen "ashâb" kelimesinin tekili ise "sahâbî"dir. Kavram üzerindeki tartışmaları bir kenara bırakırsak, "Hz. Peygambere mümin olarak erişen ve Müslüman olarak ölen kimse" şeklinde tarif edilmiştir (Efendioğlu 2008: XXXV/495). Kuran'da insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet tanımına öncelikle dahil edilen sahâbe, taşıdıkları bu değeri, en iyi şekilde temsil etmeye çalıştıkları inanç ve örnek davranışlardan almışlardır. Ashabın İslam'ı yayma ve Resulullâh'ı canlarından aziz bilme anlayışı, kendilerinden sonra gelecek nesilleri imrendirecek niteliktedir. Bütün varlığa rahmet olarak gönderilen bir inanç sistemini, tüm zaman mekân ve insanlığa ulaştırmayı, yeryüzünde Allah'ın halifesi olmanın gereği bilen sahâbe nesli, bu görev uğruna Çin Seddi'n den Atlas Okyanusu'na, İstanbul'dan Yemen'e yerkürenin her tarafına dağılmışlardır. Tarihi seyir içinde Kalikalâ, Erzeni'r-rum, (Erzurum) toprakları da bu kutlu neslin ayak izleriyle onurlandı mı? Şimdi bu sorunun cevabına geçebiliriz.

Konuyla ilgili araştırmalar Erzurum'un fetih tarihini miladi 653 senesi olarak tespit etmektedir. Őurası açıktır ki tespit edilen zaman dilimi, Hz. Peygamberin vefat yılı olan miladi 632 tarihi üzerinden sadece 20 yıl geçmiş olduğunu göstermektedir. Bu çok erken bir tarih olup, kaba bir hesapla Resullullāh'ın sağlığında 40 yaş ve daha altı yaş gruplarının büyük kısmı hayattadır. Kuzey yarısı bugünkü Türkiye sınırları içerisinde bulunan Cezire bölgesinin fethine 2000 sahābının katıldığının tespiti (Aydınlı 2007: I/19) konumuz açısından oldukça dikkat çekicidir. Yine Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki 27 yerleşim birimiyle ilişkilendirilen sahābilerin sayısının 117 kadar olup, bunların isim isim kaydedilmiş olması da (Aydınlı 2007: I/22 vd.) nemli bir tespittir.

Erzurum çerçevesinde aşabın olup olmadığı konusuna baktığımız zaman tablo çok daha nettir; zira Erzurum'u fetheden Habīb b. Mesleme el-Fihri, sahābidir, Medine'de bizzat Hz. Peygamber ile görüşmüş ve kendisinden meşhur ganimet hadisi rivayet edilmiştir (İbn Sa'd 2012: VII/287). Daha sonra bu konuya döneceğimiz için Erzurum'a ayak basan diğer bir sahābi olan Abdullah b. Zübeyr'e geçebiliriz. Babası Aşere-i Mbeşere'den Zübeyr b. Avvam, annesi Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmā'dır. Muhacirlerden Medine'de doğan ilk ocuk olduğu için doğumu büyük sevinç uyandırmıştı; adı Hz. Peygamber tarafından konuldu. Yaşadığı dönemde İslam dünyasının yarıya yakın bölümünde on yıl halife olarak tanınan Abdullah b. Zübeyr, Erzurum fatihi Habīb b. Mesleme ile akran ve çocukluk arkadaş olup birlikte Erzurum fethinde bulunmuşlardır (İbn Asākir 1995: XII/75). Erzurum'un fethi sırasında düşmanı yenip ganimetleri ele geçiren Habīb ve arkadaşları, Kufe'den yola çıkan ancak gazaya yetişemeyen askerleri ganimete ortak etmek istemediler. *Tarihu Dimişk* olayı şöyle aktarıyor: "Savaşta bulunmayanlar, savaş yapanların yanına varınca, bizler de ganimete ortağız" dediler. Savaşa katılanlar; "bizlerle birlikte pay sahibi olamazsınız; çünkü siz savaşta bulunmadınız" dediler. Habīb ile savaşta hazır bulunan Abdullah b. Zübeyr, "Size pay yok" dedi..." Őair bu konuyla ilgili olarak: "Kuşkusuz Habīb çok kötü teselli etmekte / İbn Zübeyr asalet iddiasında ama ; hasis / Asil ve anlayışlı olmayanlara incelikle davranmasını bilmiyor." Demektedir (İbn Asākir 1995: XII/75).

Erzurum'a ayak basan, hatta kabri Erzurum'da olduğu iddia edilen diğer bir sahābi, Haccac b. 'Ilat'tır. Sleyim oğullarından Haccac, hicretin yedinci senesinde İslam'a girer. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e gelerek, Mekkede alacaklarının olduğunu, şayet müşriklere Müslüman olduğunu duyarlarsa bu paraları kendisine vermeyeceklerini söyler. Hz. Peygamber ona dilediği gibi konuşabileceğini belirtir. Bunun zerine Haccac, Mekke'ye gidip müşriklere Hayber'de Müslümanların yenilip Muhammed'in esir düştüğünü, Müslümanlardan ganimet olarak alınan malların ucuz bir fiyatla satın alınabilmesi için paraya ihtiyacı olduğunu söyleyerek alacaklarını tahsil edip Medine'ye döner (Savaş 2007: I/500). Haccac b. 'Ilat'ın mezarının Kalikalā'da olduğunu, İbn Ebi Hatim, İbn Asākir ve İbn Manzuru kaynak göstererek ifade eden Savaş, onun Habīb'in ordusu içerisinde veya başka bir münasebetle Erzurum'a gelmiş olabileceğini kaydeder (Savaş 2007: I/502, 503). Ne var ki konuyla ilgili bir başka makalede Haccac b. 'Ilat'ın kabrinin Erzurum'da bulunduğuna dair mezkr görüşün zayıflığından bahsedilmektedir (el-Hout 2015: 198).

Ancak hiç şüphesiz Erzurum'a ayak basan sahâbilerin sayısı bunlarla sınırlı değildir. Çünkü mevzuya yaklaşmamızı zorlaştıran genel sebeplerin yanı sıra Erzurum ölçeğinde özel bir takım nedenlere de sahibiz. Bir kere tüm sahâbilerin sayıları ile kaynaklarda geçen sahâbilerin sayıları arasında büyük farklar olduğu inkâr edilemez. Bu sayıyla ilgili yuvarlak hesaplamaların dışında, gerçek bir sayım ve tespitten de söz edilemez. Biz kendileriyle ilgili rivayetler ve olaylar sebebiyle sahâbileri bilip tanımaktayız; isimleri biz kadar ulaşmayan sessiz sahabe çoğunluğunu tanıyabilmek için elimizde başka bir araç bulunmamaktadır. Bizim tanımayışımız onların yokluğu anlamına gelmez. Diğer önemli bir yanığı, İbn Hacer'in dediği gibi, bütün sahâbilerin Veda Haccı'nda bulunmuş olmalarını kabul etmekten doğmaktadır. "Hz. Peygamber'in vefatından on iki sene sonra bile hala 12 bin sahâbe hayatta bulunuyordu" rivayeti bize göre oldukça az sayılabilecek bir rakamı ifade etmektedir; çünkü sahâbe nüfusunun yüz bin veya iki yüz binli rakamlardan on iki senede, on iki bine düşmesi, salgın hastalıklar, kıtlıklar olmadığı sürece inandırıcı gözükmemektedir.

Şehre ayak basan sahâbiler konusunu Erzurum ölçeğinde ele alırsak, sayının çok daha fazla olacağını düşünmemiz için yeterli sebeplere sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bir kere coğrafi olarak İslam devletinin merkezi Medine'ye çok uzak olmayan bölgesi, en güçlü eyaletler olan Şam ve Cezîre'ye komşu sayılabilecek bir mesafededir. İkinci olarak çok erken bir dönemde Müslümanlar tarafından feth edilmiştir. Öte yandan Tarihçi Belâzurî, "Muaviye ona iki bin asker gönderdi. Habîb bu askerleri Kalikalâ'ya yerleştirdi; onlara ikta yoluyla topraklar verdi, kendilerini burada paralı muhafızlar olarak bıraktı." demektedir. (Belazuri 2000: 127; ayrıca bkz, Palabıyık 2007: 143, 146). Hemen fethin öncesinde Erzurum'a yerleştirilen bu askerler içerisinde acaba kaç sahâbi bulunmaktadır?

Bizans'ın en doğu sınırında müstahkem bir kaleye sahip olan Kalikalâ -Erzurum, Trabzon-Tebriz ipek yolunu kontrol altında tutabilecek bir konuma da sahipti. Bu özellikleri ile Erzurum, Ermeni prensliklerinin Bizans ile dayanışmasını engelleyebilecek ve İslam Devletine yönelik ayaklanmalarını önleyebilecek çok stratejik bir mevkiydi. Bu önemli hususiyetinden dolayı fethiyle birlikte bir gaza üssü haline getirilen Erzurum, acaba kaç kutlu sahâbîyi misafir etmiş, kaçını kar beyaz örtülerle bağrına basmıştır? İleride bu konuda yapılacak daha titiz, daha detaylı araştırmaların mevcut peygamber yoldaşlarına yenilerini ekleyeceğini bile umabiliriz.

III. Abdurrahman Gazi Kimdir?

Seyit Abdurrahman, Seyit Abdurrahman Dede, es-Seyyit Abdurrahman Çelebi, Gazi Abdurrahman Çelebi gibi başka başka lakaplarla tarihi belgelere geçmesine rağmen, onun ortak kabul gören isimlendirilişi, Peygamberin Bayraktarı Abdurrahman Gazi ya da Sahabe-i Kiram'dan Abdurrahman Gazi'dir. Peygamberin bayraktarı nitelemesini daha sonra ele almak kaydıyla, bu ismi "Sahâbe" kavramının kapsamı içerisine sokarsak, geriye Sahâbe'den Abdurrahman Gazi" isimlendirmesi kalmaktadır. Bu isimlendirmeden hareketle araştırmamızı yürütebilmek için dört unsurun varlığı karşımıza çıkmaktadır.

- 1-Şahsın ismi Abdurrahman olacak.
- 2-Bu zat, gazilik vasfını taşıyacak.
- 3-Peygamberi gören müminlerden sayılacak.

4-Yukarıdaki özelliklerin dışında, isimlendirmede görülmeyen ancak olması gereken diğer bir vasıf daha vardır ki o da, Abdurrahman Gazi'nin Erzurum'la herhangi bir şekilde irtibatlı olması veya Erzurum'da mezarının bulunmasıdır.

Evvela Abdurrahman Gazi ile irtibatlandırılan ve sahâbeden ismi Abdurrahman olanlarla başlayalım. Ömer Nasuhi Bilmen merhum "Bu zâtın Ashâb-ı Güzînden olduğunda şüphe yoktur. Yalnız neseb-i âlisinde ihtilâf vardır. Bazı rivayetlere göre Hazreti Ebû Bekir'in, diğer bazı rivayetlere göre de Cenâb-ı Rebiî'nin mahdûmudur." demektedir. Oysa İbni Hibban, Hz Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın hicri 58 senesinde Habş'a da vefat ettiğini belirtir (İbn Hibban 1973: III/249). İbn-i Hacer ise ölüm yeri ve yılı hakkında daha detaylı açıklamalarda bulunur. Abdurrahman b. Ebû Bekir'in Habş'a da öldüğünü, buranın Mekke'ye uzaklığının 12 mil olduğunu, Abdurrahman'ın Mekke'ye getirilerek defnedildiğini, çeşitli müelliflerin, ölüm tarihi olarak h.53 ve 59 arasında farklı seneler verdiğini belirtir. (İbn Hacer 1347: VI/147). Sonuç olarak Abdurrahman b. Ebû Bekir, herhangi bir münasebetle Erzurum yöresine gelmediği gibi kabrinin bulunduğu yer hakkında da bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Abdurrahman b. Rebi' el-Bahilî'ye gelince, kendisi Selman b. Rebia'nın kardeşi olup yaşça ondan büyüktür. Zinnur diye çağrılan bu sahâbî, Kadisiyye savaşına katılarak kadılık görevinde bulundu. Daha sonra Bâbu'l-Ebvâb gazaları ve Türklere karşı yapılan savaşlara katıldı. Hz. Osman'ın hilafete gelişinden sekiz yıl sonra h.32 (m.652-653), Babu'l Ebvâb'ın en uç vilayeti Belencer'de öldürüldü (İbn Esîr 1994: III/441). Kendisi Hz. Peygambere yetişmekle birlikte, ondan herhangi bir rivayette bulunmadı (Kurtubî 1992: II/382). Görüldüğü üzere Abdurrahman b. Rebi' el-Bahilî'nin dahi Erzurum'la bir irtibatı mevcut değildir.

Yukarıda zikri geçen ve Abdullah Aydınli tarafından kaleme alınan "Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu" adlı makalede adları belirtilen 17 kişilik Doğu Anadolu Sahabe listesinde bulunmadığı halde bölgede şehit düşen diğer bir sahâbî Abdurrahman daha vardır ki o, bir başka münasebetle kendisinden bahsedilen Abdurrahman b. Muaz b. Cebel'dir. Muaz b. Cebel'in oğlu olup İyâd b. Ganm birlikleri, Erzen- Bitlis ve Ahlât'ı feth ederken aldığı yaralardan dolayı şehit olmuştu (Vakîdî 1997: II/166). Şu anda Ahlât'taki Abdurrahman Gazi Türbesinde medfun sahâbî budur.

Ayrıca İyâd b. Ganm'in ordusuyla Bitlis-Erzen fethine katılan kardeşi Abdurrahman b. Ganm'in de sahâbeden değil, tabiin ilklerinden olduğunu belirtelim. Konumuza ışık tutan diğer bir çalışma ise, *Sahâbe Ansiklopedisinde* yer alan Abdurrahman isimli doksan beş kişinin ölüm yerlerini konu edinen makaledir. Bu araştırmanın sahibi Mücahid el-Hût, şu ana kadar ölüm yerlerini tespit etmeye çalıştığı Abdurrahman isimli yetmiş beş sahâbîden hiç birinin Erzurum'un yer aldığı Ermîniye (Ermîniye/Ermîniye olmalı, diğer yerlerde de düzeltelim) coğrafyasında ölmediğini tespit etmiştir (el-Hout 2015: 198).

Araştırmamızın buraya kadar ulaştığımız sonuçlarıyla Erzurum havalisinde görev yapmış veya başka bir münasebetle bu çevreye gelmiş sahâbe-i güzînden Abdurrahman isimli bir şahsa ulaşamadık. Fakat bu noktada zihnimizi kurcalayan bir soru işaretleriyle karşılaştık: Acaba Abdurrahman, isim yerine kullanılan bir künye olamaz mı? Künye olarak kullanılan ifade, zamanla unutulmuş isim sayılmış olabilir mi? Biz bir ismin mi, yoksa bir künyenin mi karşısındayız? Çünkü Arap toplumunda künye kullanımı çok yaygındır. Hatta bazen Ebû Bekir gibi künyeleriyle anılan kimselerin isimleri, nadiren kullanılır; zira onların künyeleri, isimlerinin yerini almıştır. Bizim coğrafyamızda kabri bulunan ve İstanbul’da bir semte ismini veren Ebû Eyyüb el-Ensârî isimlendirmesi de aslında künyedir ve isim yerine kullanılan künyelere tanıdık bir örnektir.

İbnü’s-Salah, “ravileri, hem künyesi hem ismi olanlar, künyeleriyle tanınmış ismi bilinmeyenler, ismi ve künyesi olduğu halde künyesiyle lakaplananlar, iki veya daha çok künyesi olanlar, ismi ve künyesinde ihtilaf bulunmayanlar, ismi bilindiği halde künyesiyle meşhur olanlar şeklinde dokuz gruba ayırmıştır” (Bozkurt 2002: XXVI/559). Kişinin daha çok ilk çocuğuna izafeten anılmasını ifade eden Ebu’l-Kasım, Ebû Bekir, Ümmü Zeyneb gibi bir kinaye ve künye karşısında olup olmadığımızı araştırırken Erzurum Fatihî Habîb b. Mesleme el Fihri ile karşılaştık.

Habîb b. Mesleme el Fihri’nin künyesi Ebu Abdurrahman idi (İbn Abdilberr 1960:I/95). İlk çocuğu Abdurrahman olduğu için böyle künyelenmişti. Arap geleneğinde yaş, mevki ve fazilet bakımından üstün olanlara künyeleriyle hitap etmek âdaptan sayılır, özellikle emîrler (komutan ve yöneticiler) bunun aksine davranılmasını ve kendilerine adlarıyla hitap edilmesini hakaret kabul ederlerdi (Bozkurt 2002: XXVI/558). Unutmamak gerekir ki Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri, hem ordu komutanı anlamında emîr hem de vali (İbn Abdilberr 1960:I/95) anlamında emîr idi. Üstelik gazalarda cesur yiğitler kahramanlık için künye kullanmayı severlerdi. Daha sonra anlatacağımız üzere Habîb, cesur bir savaşçı, dillere destan bir kahramandı.

Erzurum’daki Abdurrahman Gazi’nin Habîb b. Mesleme olabileceği kanaatimiz güç kazanırken onun kaynaklarda Ermînye’de vefat ettiğini belirten kayıtlar karşısında bu düşüncemiz biraz daha pekişmiş oldu. Kaynakların çoğunluğu onun Ermînye’de vefat ettiğini belirtmelerine karşın sadece bir ikisi Şam’da öldüğünü ileri sürmektedirler. İbn Sa’d: “Sonra Muaviye o (Habîb)’nu Ermînye’ye vali olması için gönderdi. Elli yaşına girmeden 42/662-663 senesinde orada (Ermînye) vefat etti (İbn Sa’d 2012: VII/287). Aynı ifadelerle Ermînye’de öldüğü, İbn Abdilberr ve İbn Hacer tarafından tekrarlanır. Halife b. Hayyât 42/662 yılı olaylarını sayarken “Habîb b. Mesleme el-Fihri Ermînye’de vefat etti” demektedir. Bunlar arasında Vâkidî, Habîb’in Dımeşk’ta vefat ettiğini söylerken, bir başka yerde o da Ermînye’de öldüğünü söyler.

Biz Burada onun Ermînye’de öldüğünü söylerken, Erzurum’un da içinde bulunduğu bölgenin İslam tarihi kaynaklarında aynı adla anıldığını ifade etmeliyiz. Bunun en açık delili, yukarıda anlattığımız Erzurum’un fethinin Belâzurî’nin eseri *Futûhu’l-Buldan*’da “Futûhu Ermînye=Ermînye’nin Fetihleri) başlığı altında gösterilmesidir. (Belâzurî 2000: 120, 122; Ayrıca bkz. Palabıyık, 2007: 136-140)

Vali Habîb b. Mesleme'nin Hz Ali evladından hilafeti alan ve Ümeyye oğullarının ilk halifesi Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından bizzat Erzurum'a gönderildiğine dair kayıtlar varsa da, Ermînye'nin çok geniş bir coğrafya olduğu göz önüne alınırsa, acaba Birinci Ermînye, İkinci Ermînye, Üçüncü Ermînye, Dördüncü Ermînye'den hangisine gönderilmiştir, mukadder sorusuna bir cevap bulmamız gerekecektir. Mutlu bir rastlantıyla böylesi bir kayıt, İbn Asâkir'in dev eseri *Tarîhu Dımışk*'ında karşımıza çıkıyor: "Habîb b. Mesleme Dördüncü Ermînye'de hicri 45 senesinde vefat etmiştir" Ölüm tarihi hicri 42 yerine hicri 45 olarak verilse de bu durum mevzumuz açısından bir problem teşkil etmemektedir. Dördüncü Ermînye'nin neresi olduğunu öğrenmek için Yakut'un *Mu'cemu'l-Buldan*'ına müracaat ediyoruz: "Kalîkalâ (Erzurum şehri ve bölgesi) Dördüncü Ermînye'dedir (Hamevî ty. : IV/299). Bizans'a yapılan yaz seferlerini anlatan *Kitabu's-Savâif* ise Dördüncü Ermînye yerleşim birimlerini sayarken Şimşat, Kalîkalâ, Hîlat, Erciş ve Bacuneys'i zikreder.

Sathi bir bakışla sadece Dördüncü Ermenistan'ı değil, bütün Ermenistan'ı elde tutabilmek için Müslüman emirlerin Erzurum'dan daha iyi bir merkez seçmeleri düşünülemezdi. Yukarıdaki satırlarda Erzurum'un Bizans'ın en doğu sınırında müstahkem bir kaleye sahip olduğunu, Trabzon-Tebriz ipek yolunu kontrol altında tuttuğunu, Ermeni prensliklerinin Bizans ile dayanışmasını engellemek suretiyle ayaklanmalarını önleyebilecek çok stratejik bir mevkiye bulunduğunu ifade etmiştik. Erzurum'un merkez seçimiyle ilgili yukarıdaki faktörlere, Habîb'in buranın fatihi olmasını, burada daha önce ikamet etmesini, şehrin yönetici ve Müslüman sâkinlerini tanımasını ilave edebiliriz.

Hz. Muaviye, iktidara geldiği 41/661 yılında eyalet valilerini yeniden belirler. Bu yeni bir yönetici için alışılmış bir uygulamadır; ancak Ermînye bölgesine Habîb b. Mesleme'nin seçimi hangi saiklerle gerçekleşmiştir? Şimdi ona bakmaya çalışalım.

A. Abdurrahman Gazi'nin Yeniden Erzurum'a Dönüşü

Muaviye b. Ebû Süfyan hilafet makamına oturunca (41/661) iç karışıklıklar sebebiyle çözümlene imkân bulamadığı dış sorunların bir bölümünü acilen ele alması gerekiyordu. Hilafetin el değiştirmesiyle devlet merkezi Dımışk (Şam)'a taşınmıştı. Emevîler'in iktidarına beşiklik eden Suriye toprakları kuzeyden ve batıdan iki ciddi tehlikeyle karşı karşıya idi. Bu Bizans ve Ermeni tehdidi idi. Fırsat buldukça birbirleriyle ölesiye mücadeleye girişen bu güçler unutulmamalıdır ki aynı dine mensup olmaları hasebiyle güçlerini ortak düşmanlarına karşı zaman zaman birleştirebiliyorlardı. Böylesi ittifaklar Suriye merkezli Ümeyye Oğulları iktidarına sıkıntılı dönemler yaşatıyordu. 33-34/653-654 yılları arasında Muaviye ve Teodor Reştuni arasında yapılan anlaşmayla, Ermeniler Bizansın himayesinden çıkarak Müslümanların himayesine giriyorlardı (Grousset 1947: 289). Bu anlaşmaya karşı çıkan Ermeni grupların güçleri, ayaklanma için yeterli olmadığından şimdilik pusuda bekliyorlardı.

Bizans Kralı II. Konstans yapılan bu anlaşmaya tepki göstermekte gecikmedi ve büyük bir orduyla Erzurum'a geldi; burada Teodoros Reştuni'den kopan Ermeni

nakhararları (beyleri) imparatora bağlılık yemini edip saygılarını sundular. Duvin'e kadar ilerleyen II. Konstans bölgenin işlerini, Maryanos'a bırakarak fazla bir kazanç sağlayamadan Kostantinapolis'e döndü (Grousset 1947: 300, 301). Teodoros Reştuni'nin ölümünden sonra yerine rakip bir aileden Hamazasp Mamigonyan getirildi. Müslümanların himayesinde yeni görevine başlayan Hamazasp çok geçmeden Bizans tarafına geçerek onlara bağlılık yemini etti. Bizanslılar tarafından kendisine Kuropalates ünvanı verilen Hamazasp, Ermeni ülkesi komutanlığına getirildi (37-38/657-658). Ermenilerin bu kadar çabuk saf değiştirmesinde, II. Konstans'ın bölgeye gelmesinden ziyade uzun bir süredir devam eden hilafet kavgaları etkili olmuştu. Ermenistan'ın Bizans mandası 41/661 yılına kadar devam etti (Grousset 1947: 304).

Bu şartlar altında çift yönlü bir tehlike oluşturan Ermînye bölgesine, bu coğrafyayı tanıyan, mahalli prensliklerin aralarındaki çekişmeler ve Bizansla ilişkilerinden haberdar bir yönetici bulmak gerekiyordu. Aynı zamanda seçilen bu şahsın hem Ermeni ayaklanmalarına hem de Bizans saldırılarına karşı koyabilecek becerikli bir asker, cesur, gözü kara bir komutan olması icap ediyordu. Öte yandan bölgede kazanılacak her başarı, Emevîlerin toplum nezdinde tartışmalı iktidarlarına sağlam bir meşruiyet sağlama yolunda önemli katkılar sunacaktı. Ayrıca iç ihtilafların askeri kesim arasında oluşturduğu hoşnutsuzluğu unutturup, ortaya çıkan kırınglıkları giderecek gaza ruhunun güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı.

İktidara giden yolda benimsediği yöntem tartışılmakla birlikte Hz. Muaviye'nin dehasının eşlik ettiği devlet adamlığı ve siyasi maharetini, hiç kimse görmemezlikten gelemeyiz. Nitekim onun Erzurum'u da içine alan Ermînye bölgesine Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi vali tayin etmesi, kendisinin askeri dehası ve politik ufkunu bize gösteren en iyi kanıtlardan birisidir. Çünkü Ebû Abdurrahman hem Rumları hem Ermenileri çok iyi tanımaktaydı. Bizans'ın doğu sınırında, Ermînye'nin batı sınırında yer alan Erzurum merkezli bir yönetici için bu yabana atılamayacak bir nitelikti. Bizans'a karşı o kadar çok gaza ve seferlere katılmıştı ki kendisine "Habîburrum" (İbni Asâkir 1995: XII/66) lakabı takılmıştı. Ermenistan bölgesinin fatihi de Habîb'tir. O, bunun yanı sıra Muaviye'nin Kinnesrin valisi (İbni Asâkir 1995: XLVII/139), Ebu Ubeyde'nin Humus valisi (İbni Asâkir 1995: XXVI/202), Hz. Ömer'in İyâd b. Ganm'den sonra Cezîre emîri (İbni Asâkir 1995: XLVI/487) olduğunu hatırlatalım. Zaten onun Ermînye bölgesi valisi sıfatıyla 41/661 yılında Erzurum'a gönderilmesinin ardından aynı yıl içerisinde karışıklıkların sona ermesi, Arapların Ermenistan üzerinde himayesini (vasallık) tekrar kurmaları (Grousset 1947: 304,305), Hz. Muaviye'nin Ebû Abdurrahman'ı bölgeye vali atamadaki isabetini açık bir şekilde göstermektedir.

IV." Erzurumda Sahâbe-i Kiram'dan Abdurrahman Gazi" Evsafına Uygun Tarihi Şahsiyet Kimdir?

Bu başlık altında biz iki sorunun cevabını arayacağız. Birincisi, niçin Seyit Abdurrahman, Seyit Abdurrahman Dede, es-seyyit Abdurrahman Çelebi, Gazi Abdurrahman Çelebi şeklinde vakıf kayıtlarında geçen isimlendirmelerden hemen hepsi unutulmuş Abdurrahman Gazi adlandırması halkın kabulüne mazhar olmuştur? İkinci

soru ise, Habîb b. Mesleme'nin gazi unvanıyla çağrılmasını gerektiren sebepler hangileridir? Aslında iki sorunun cevabını birleştirerek vermeden önce gazi ve gazilik kavramlarını biraz açmamız gerekecektir.

“Gazi” kelimesinin çoğulu “guzât ve guzza” olup seyrek olarak Kuran'da, daha sık olarak hadislerde geçmektedir. “Din uğrunda cihad eden, Allah yolunda savaşan”lar için kullanılan bir kavramdır. Din uğrunda savaşan her Müslümanın sıfatı olan gazi, Emeviler döneminde talancı göçebelerin zararlarını önleyen birliklere ad olmuş; daha sonra Abbâsilerde bu birlikler huzuru temin yerine huzursuzluğun kaynağı olunca, olumsuz bir anlam kazanmış, bilahare de tekrar eski olumlu anlamında kullanılmıştır (Özcan 1993: XII/443). Selçukluların kurucusu Selçuk Bey gazi unvanını alırken, Malazgirt sonrasında Anadolu'nun fethine katılan emîrlerin hepsi gaza geleneğinin temsilcileri olarak “gazi” unvanıyla anılmışlardır.(Gazilik hakkında ayrıca bkz. Palabıyık 2008: 250-258)

Bizans'ın sınır boylarına yerleşen uç Türklerine gazi denirken Âşık Paşa, alp eren (gazi) olabilmek için güçlü bir yürek, cesaret, pazu kuvveti, gayret, iyi bir atla birlikte kişinin kendini ispatlaması gerektiğini belirtir (Özcan 1993: XII/444). Bizans'ın sınır komşusu olan Osmanlılar gaza ruhunu hep canlı tutarken Osman Gazi'nin yakın arkadaşlarından biri Abdurrahman Gazi idi. İstanbul'un fethinden sonra gaza ruhu, Avrupa kıtasındaki sınır boylarında görev yapan akıncılarla devam ettirilmiş, yeniçerilere Gaziyân-ı Hacı Bektaş-ı Veli denirken, zafer kazanan kumandanlara törenle gazi çelengi takılma geleneği sürdürülmüştü. Gaza ruhu ve gazilik Türk kültüründe o kadar derin izler bırakmıştır ki soyadı kanunuyla eski unvanlar kaldırılırken gazilik unvanı kullanılmaya devam etmiştir(Özcan 1993: XII/444,445).

Şimdi yukarıda gazi ve gazilikle ilgili açıklamaları hatırlamamızda tutarak Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin hayatına bu açıdan bakalım.

Habîb 12 yaşında bir çocuk iken Hz. Peygamber (sav)'in yanına gelerek savaşa katılmak istediğini belirtir; tam bu esnada babası ona arkadan yetişerek: “Ey Allah'ın Resûlü, o benim elim ve ayağımdır!” der. Bunun üzerine Allah Elçisi Habîb'e, “Onunla birlikte geri dön, onun ölmesi yakındır” buyurdu. Habîb, “babam o yıl içinde vefat etti,” dedi (İbni Sa'd 2014: VI/569). Acaba niçin babası Resulullah'tan böyle bir talepte bulunmuştur? Metinde bu belirtilmiyor; ancak rivayetin konteksi içerisinde olay rahatlıkla anlaşılabilir. On iki yaşlarında olmasına rağmen boyu posuyla delikanlı görünümünde olan genç Habîb, Tebuk savaşına katılmak için peygambere başvurmuş, babası da arkasından yetişerek, peygambere durumunu anlatmıştır. Olaydan şunu anlıyoruz, karşımızda henüz 12 yaşındayken gaza hevesiyle yanıp tutuşan, sefere götürülmesi için bizzat giderek peygambere müracaat eden, kabına sığmayan, ateşin bir delikanlı bulunmaktadır. Onun hakkındaki ilk bilginin, savaşa katılma talebiyle kayıtlara geçmesi, ruh dünyasını tanımamız için yeterince ipucu verdiği kanaatindeyiz.

İkinci olay da birincisini aratmayacak cinsten olup Hz. Ebu Bekir'in hilafetinde gerçekleşmiştir : “Maan b. Yezid b. Ahnes es-Sülemî, Beni Süleym kabilesinden yüz kadar adamla Hz. Ebu Bekir'in huzuruna çıkageldi. Hz. Ebu Bekir, “şunların sayısı daha fazla olsaydı (savaşanlara yardım için) onları gönderirdik,” deyince, Hz. Ömer, “vallahi

onların sayısı on kadar olsa bile, yardıma göndermeyi düşünürdüm. Hatta kararlı ve fedakâr olsa bir kişiyi bile gönderirdim.” Bunun üzerine Habîb b. Mesleme dedi ki: “Benim yanımda etraftaki kabilelerden toplanmış cihad arzusunda olan bir o kadar sayıda kimse var. Ey Resulullah’ın Halifesi, hepimizi topla ve Müslüman kardeşlerimize yardıma gönder.” Hz. Ebu Bekir, “onların hepsini al, yardıma git, sen onların emirsin,” dedi. Habîb onları bir karargâhta toplayıp Hz. Ebu Bekir’in yanına getirdi, sonra onları alarak Yezid b. Ebu Süfyan’ın yanına vardı.” (İbni Asâkir 1995: LIX/442). Yezid b. Ebu Süfyan, Suriye cephesinde Bizans kuvvetleriyle savaşan üç komutandan biri olup Muaviye b. Ebu Süfyan’ın ağabeyisidir. İşin hayrete şayan yanı, Habîb 200 kişilik bir birliğin başında Yezid’e yardıma giderken en iyimser hesapla 16-17 yaşlarında olmalıdır.

Habîb’i yirmili çağlarına ulaşmadan bir büyük kapışmada görev almış görmekteyiz. Bu savaş Müslüman varlığını Suriye topraklarından atmak için Bizans İmparatoru Herklios’un düzenlediği en etkili girişimdi. 100.000 kişilik Bizans ordusu bütün ağırlığıyla Yermük vadisine yerleşirken, Halid b. Velid komutasındaki ordunun bütün mevcudu 25.000 kadardı. Halid b. Velid istişareler neticesinde ilk kez ordusunu küçük birlikler halinde düzenledi, kurdus denilen bu birliklerin birinin başında genç Habîb b. Mesleme bulunmaktaydı (İbni Asâkir 1995: XII/71).

Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman dönemlerinde görevden göreve, cepheden cepheye koştu. Ebû Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid, İyâd b. Ganm gibi sadece İslâm tarihinin değil dünya harp tarihinin tanıdığı sayılı komutanlarla birlikte çalıştı. Suriye, Anadolu, Cezîre, Ermînye hudutlarında Bizanslılara karşı okadar çok askeri seferler düzenledi ki kendisine bu gazaların fazlalığından dolayı “Habîbu’r-Rum” Rumlu Habîb, Rum diyarının Habîbi denilmeye başlandı (İbni Asâkir 1995: XII/66).

Onun cengâverliği, yiğitliği, askeri dehası düşmanlara korku salarken, Müslüman dünyasında namı dalga dalga güven ve hayranlık saçarak uzak diyarlara ulaştı. Bir defasında Kıbrıs Kralı’nın Azerbaycan Patriği’ne yakut, inci, ipek ve kıymetli taşlardan pahalı hediyeler götürdüğü haberi kendisine ulaştı. Süvarilerden bir grupla yola çıkan Habîb, şimşek hızıyla Kıbrıs kafilesine bir baskın gerçekleştirip ganimetleri ele geçirdi. Değerli mücevharat ve hediyelerle Suriye cephesi komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah’ın yanına döndü. Ebû Ubeyde getirdiklerinin beşte birini (humus) Habîb’e verip geriye kalanları beytülmal’a ayırınca, onun şu hatırlatmasıyla karşılaştı: “Baskın malları (selb) ele geçirene ait iken, beni Allah’ın verdiği rızıktan niçin mahrum ediyorsun!” (İbni Asâkir 1995: LX/206).

Onun henüz gençliğinde yankılanan şöhretini İbn Sa’d Tabakât’ında şöyle naklediyor: “Habîb b. Mesleme’nin fazileti, cengâverliği Suriye bölgesinde şöhret buldu. Habîb hakkında güzel şeyler duyan Hz. Ömer, onu henüz yeterince tanııyordu. Habîb, hac yapmak üzere Mekke’ye gidince, orada Hz. Ömer’e rastladı ve kendisine selam verdi. Bunun üzerine Ömer (boyu posu yerinde, babayığit bir görünümde olan) Habîb’e, “gerçekten sen mızrak (filinta) gibi bir adamsın,” dedi. Habîb de, “hem de mızrağın demir kısmı gibiyim,” diye ilave etti. Hz. Ömer bunu hazineye götürün, ne istiyorsa alsın, dedi. Bu olayı nakleden Said dedi ki, onu hazineye götürdüler, hiçbir şeye bakmadı, sadece silah alıp gitti” (İbni Sa’d 2014: VI/570).

Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri, Muaviye b. Ebû Süfyan ile birlikte Sıffin dâhil bütün savaflara katıldı (İbni Sa'd 2014: VI/570). Sıffin savaşında sağ kanat komutanlığı yaptı (İbni Asâkir 1995: LXV/7100). Hz. Muaviye'nin görevlendirmesiyle Hz. Ali'ye Suriyelilerin taleplerini ilettili. Bazıları kendisini Şamlılarla beraber olup Hz. Ali taraftarlarına karşı olmakla itham ederken, bu suçlamanın ne kadar gerçekçi olup olmadığına bir de şu olay aralığından bakalım: Muaviye'ye Habîb b. Mesleme'nin ölüm haberi ulaşınca secde etti." Ravi dedi ki, "Ona Amr b. el-Âs'ın ölüm haberi ulaştırıldığında da secde etti. Birisi Muaviye'ye, Ey Müminlerin Emîri! Birbirinden farklı olan bu iki kişinin vefatı için niye secde ettin, deyince, "Habîb, beni Ebû Bekir'in ve Ömer'in uygulamalarına uymaya teşvik ediyordu. Onun yanında rahat hareket edemiyordum (fehmi beni basıyordu). Amr b. Âs ise beni (kendisine) emirlik vermeye teşvik ediyordu; ona ne yapacağımı bilmiyordum." (İbni Sa'd 2014: VI/570).

Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin şahsiyetinin en parlak yönünü cengâverliği, kahramanlığı, harp dehası oluşturmaktaydı. Hayatını anlatırken kaydedeceğimiz için Erzurum yakınlarında beraberindeki altı bin askerle Maryanos'un altmış bin kişilik ordusunu bir gece baskısıyla Kırkgözeler (Çipak) ve Hins (Dumlu) arasında yapılan savaşta (Beygu 1936: 35) nasıl hezimete uğrattığını, burada anlatmayacağız. Ebû Abdurrahman'ın bu yönünü anlatan bazı araştırmacılar, onu İslam tarihinin fatih komutanları Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Halid b. Velid ile mukayese ederler (Zirikli 2002: II/166).

Yukarıda gazi ve gazilikle ilgili açıklamaları hatırlamamızda tutarak Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin hayatına bir de gaziliği açısından bakalım demiştik. Bütün bunları dinledikten sonra onun gaziliğini, bu vasfının tarihe nasıl kazındığını daha iyi anlayabilmekteyiz. Toplumların hafızasını siz temsil etseydiniz Ebû Abdurrahman, Seyit Abdurrahman, Abdurrahman Çelebi yerine Abdurrahman Gazi diye kayıt düşmeyi tercih etmez miydiniz acaba?

Habîb'in Hz. Peygamber'in bayraktarı şeklinde anılmasına gelirse şöyle bir durumla karşılaşırız: Erzurum'a, Van'a, Tiflis'e, Artvin'e ve daha başka bölgelere İslam'ın hâkimiyetini taşıyan ve adı geçen yerleri küfrün elinden alarak İslâm'a kazandıran bu şanlı komutana, "peygamber sancaktarı" denilmesinden daha tabii ne olabilir? On iki yaşından başlayarak elli iki yaşına kadar tam kırk yıl güney Suriye'den Kafkasya'ya, Azerbaycan'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada İslâm'ın sancağını dalgalandıran muzaffer bir komutana, Hz. Peygamber (sav)'in bayraktarı nişanı ne kadar münasip durmaktadır.

V. Habîb Bin Mesleme'nin Abdurrahman Gazi Olduğuna Dair Bazı Karîneler

Buraya kadar "Sahâbi Abdurrahman Gazi" isimlendirmesindeki "Sahâbi" "Abdurrahman", "Gazi" nitelemesine uygun tarihi şahsiyetin kim olduğunu araştırdık ve gördük ki bu tanıma uyan ve onunla tam olarak örtüşen büyük zat, Erzurum'u fetheden ve daha sonra aynı şehirde yönetici olarak bulunup orada vefat eden Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'dir. Fethinden itibaren bir gaza üssü olarak hizmet veren,

değişik İslam şehir ve kasabalarından i'lay-ı kelimetullah için mücahitleri ağırlayan bir serhat şehriyle Abdurrahman Gazi ne kadar uyumlu, birbirine ne kadar çok yakışmaktadır!

Burada çalışmalarım esnasında dikkatimi çeken ve sizinle paylaşmak istediğim iki hususu arz etmeye çalışacağım. Bu iki veriye, ele aldığımız konuyu doğrudan değilse bile dolaylı olarak destek sağlayan, ışık tutan iki karîne diyebiliriz.

A. Birinci Karîne

Bunlardan birincisi, bayan adı olarak kullanılmakta olan “MAVA” ismidir. Mava'nın konumuzla ilgisine geçelim: Bilindiği gibi Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme, Erzurum fethine geldiği zaman yanında hanımı da vardı. Bu hanımın ismi Mâviyye binti Yezid b. Cebele b. Kelb idi (İbni Sa'd 2014: VI/569). Kendisi II. Emevi Halifesi Yezid'in kızıydı. İslam tarihi kaynaklarında Habîb'in hanımıyla ilgili şunlar anlatılır: Habîb, Erzurum'u geri almak için Maryanos komutasında 80.000 kişilik bir Bizans ordusunun yaklaşmakta olduğunu duydu; hemen Hz. Osman'dan yardım istedi, Ne yazık ki Selman b. Rebia el-Bahilî komutasındaki yardım kuvvetleri gecikti. Habîb, Arkadaşlarıyla bir savaş meclisi topladı, sekiz bin kişinin seksen bin kişiye karşı yapacağı fazla bir şey yoktu. Belki ani bir gece baskınıyla bir şeyler yapılabilirdi. Gece baskınına karar verildi, Habîb'in hanımı (Ümmü Abdullah) Maviyye binti Yezid el-Kelbiyye verilen kararı duyunca, kocasına, randevü yerin neresi, nerede buluyoruz, diyerek Müslümanlar açısından durumun oldukça tehlikeli olduğunu, belirtti. Habîb, Maryanos'un otağı veya Cennet, diye cevap verdi. Baskın yapıldı, karşı koyanlar yere serildi; Habîb, Maryanos'un otağına varınca, hanımının kendisinden önce oraya varıp kurulduğunu gördü. Maviyye'nin hükümdar otağına girip oturan ilk arap kadını olduğu ifade edilmektedir (İbn Esîr 1997: II/479).

Abdurrahman Gazi'nin eşi olan bu hanım, bir gaza merkezi olan Erzurum sakinlerinin hafızalarında derin izler bırakmış, bu şehirde doğan kız çocuklarına onun dillere destan kahramanlığının yâdıyla Maviyye ismi verilmiştir. Halk dilinde “Mava”ya dönüşen bu ad, bugün benim araştırdığım kadarıyla sadece Erzurum ve Bayburt yöresinde kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu yayınlarından olan Derleme Sözlüğü'nde (Aksoy 2009: IV/31,38; Dilçin 2009: 165,455), aynı kurum tarafından yayınlanan Tarama Sözlüğü'nde böyle bir sözcük yer almamaktadır. Arapça “ayna, billur” anlamına gelen bu isim (İbni Manzur ty.: XV/229) aynı zamanda cömertliği ile meşhur Hatim et-Tâî'nin hanımıdır ve bir kabile reisinin kızı olan bu hanımefendi, üstün vasıflarla donanmış ideal Arap kadını temsil etmektedir (Demir 2002: 101-109).

Maviyye isminin (موى =mavi) şeklinde bazı beyitlerde geçmesine binaen sondaki “ye” harfi, çeken elif (elif-i memdude) kabul edilerek “Mava” şeklinde okunmuş olabilir (İbrahim Şemseddin 2002: I/268). Hatta bazı yerleşim birimlerinde ismin bizzat aslına

uygun olarak Maviye şeklinde kullanıldığı görülmektedir.* Biz Erzurum fethine katılan bu hanımın adının biraz bozulmuş şekliyle “Mava” olarak günümüzde Erzurum yöresinde kadın ve kız çocuklarında yaşatılmasını, bu tarihi olayla irtibatlandırıyoruz. Bu yaklaşımı ortadan kaldıracak yeni bir bulgu ileri sürülmedikçe, karinemizin dürbününden tarihi seyre devam edeceğiz.

B. İkinci Karîne

Abdurrahman Gazi'yle ilgili diğer bir karîne ise şudur, Abdurrahman Gazi Türbesi'nde bulunan sanduka dört metre boyundadır. Bu uzunluk normal bir şahsa ait sanduka boyundan oldukça fazladır. Genel olarak sanduka boyu iki veya iki buçuk metre kadardır. Daha büyük olanlar yok mudur? Seyrek de olsa vardır. İstanbul'da Yuşa Peygamber'e ait olan mezar, çok daha uzun, Eskişehir'de Battal Gazi'nin sandukası da yeterince uzundur. *Ahlât Mezar Taşları* adlı eserin “Katalog Bölümü”nde 22 numaralı sandukanın boyu 4 metre 19 santim, 24 numaralı sandukanın boyu 3 metre 56 santimdir (Karamağaralı 1992: 112,113). Uzmanlar bu türbelerdeki sandukaların uzun olmasını, içinde yatan zatların büyüklüğüne, saygınlığına vurguyla açıklarlar. Yani burada yatmakta olan kimse, diğer insanlara nazaran daha değerli, daha çok hürmete şayan ve daha azizdir. Tutulan yolun doğruluğu bir yana yöntem, maddi büyüklük ve manevi büyüklük arasında kurulmak istenen paralelliği bize anlatır.

Abdurrahman Gazi olarak tanımladığımız Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin hayatını araştırırken dikkatimizi çeken başka bir noktayla daha karşılaşmıştık. O da Abdurrahman Gazi'nin boyunun oldukça uzun olmasıydı. İbn Asâkir'de bu husus şöyle anlatılır: Abdullah b. Yahya rivayet ediyor: “Habîb b. Mesleme ile Şurahbil b. Sımt'ın cenaze namazına katıldım. Yüzünü bize taraf döndürdü; boyunun uzunluğu sebebiyle sanki bize tepeden bakıyordu.” (İbni Asâkir 1995: XII/78) Boylu poslu oluşu, bu kadar açık bir tarzda ifade edilmese de, yukarıda Hz Ömer ile Hac münasebetiyle Mekke'de karşılaştıkları zaman bir kez daha söz konusu edilmişti (İbni Sa'd 2014: VI/569). Biz böyle bir kayıtlarla karşılaşınca acaba sandukanın uzunluğuyla Habîb b. Mesleme'nin uzun boylu olması arasında bir ilişki var mıdır diye düşündük? Yukarıda sandukanın uzunluğu ile şahsın yüceliği arasında bir ilişki kurulduğunu görmüştük. Acaba manevi büyüklüğün yanı sıra bedeni büyüklüğe bir işaret düşünülemez mi? Yani sandukanın uzunluğuyla Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme'nin boyunun uzunluğu arasında hakiki bir ilişki veya boyunun uzunluğuyla hem sandukanın uzunluğu arasında hakiki bir ilişki hem de şahsiyetinin büyüklüğü arasında mecazî bir ilişki kurulamaz mı?

* Tortum Meydanlar Köyü'nde “Mava” değil “Maviye” şeklinde isme rastlanmıştır. Ayrıca Erzurum ve Bayburt'ta kadın ismi olarak kullanılan, “Mavili, Maviş ve Mavuş” benzeri isimler de renk çağrışımına hamledilmezse, bu isme referans olabileceği düşünülebilir.

VI. Abdurrahman Gazi Türbesi'nin Mevcut Yeri ile İlgili Zihnimizde Beliren Şüphe!

Hiç kuşkusuz şu nokta araştırmacıların gözünden kaçmayacaktır. Abdurrahman Gazi'nin kabri niçin, şehrin meskûn alanlarının dışında, 7-8 kilometre uzaklıkta bir dağın yamacında bulunmaktadır. Neden bir şehrin fatihi, muzaffer komutanı şehrin en mutena bucağında değil de ıssız bir yol ağzında, sessiz bir dağ köşesinde yatmaktadır. Oysa bizler, Erzurum'un tarihi kabristanlarının yok edilmesine rağmen, en azından yerlerini bilmekteyiz. Bunların hepsi şehir merkezinde bulunmaktadır. Öte yandan ayakta kalan türbeler için de aynı durum söz konusudur. Zaten İslam kültüründe hayat ve ölüm iç içe olduğu gibi, kabristanlar ve meskûn alanlar da birbirlerine komşudurlar. Bu, "ölümü hatırlama" düsturunun mimariye yansımalarının doğal sonucudur. O halde Abdurrahman Gazi'nin kabri niçin tarihi kale içerisinde veya şehri çevreleyen surların hemen yanı başında değil de uzaklardadır.

Bizler araştırmalarımız esnasında bu konuyu aydınlatabilecek hiçbir bulguya ulaşamadık. Bulguya ulaşmak bir yana, bu karanlık noktaya ışık tutabileceğimiz bir işaret, ipucu, imaya bile rastlayamadık. İbrahim Hakkı Konyalı'nın Erzurum Tarihi'nde Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sına atfen, "Tebriz Kapısı'nda bî-nazir miyah-i cariyeli ve Şeyh Abdurrahman Ziyaretgâhıdır" (Konyalı 1960: 368) kaydı, okuyucuyu, Abdurrahman Gazi'nin kabrinin sanki Tebriz Kapı semtinde olduğu gibi bir anlayışa sevk etmektedir. Oysa Cihannüma'nın aslında bu ifadenin, Abdurrahman Gazi Ziyaretgâhi'na Tebriz Kapı semtinden gidildiği şeklinde geçmektedir (Kâtip Çelebi 2009: I/323). Dolayısıyla bu kayıt mevcut belirsizliğe herhangi bir katkı sunmamaktadır. Bu mevzuda sadece bazı tahminler yapabilmek durumundayız. Şöyle ki:

Bilindiği üzere fethinden itibaren Erzurum, Müslümanlar tarafından bir gaza üssü olarak değerlendirilmiş, İslam dünyasının özellikle Bizans'ı toslayan koçbaşı olarak hizmet vermişti. Haliyle başta Bizans olmak üzere muhalif düşman cephesinin öncelikli hedefi haline gelen şehir, birbiri ardı sıra saldırılara maruz kalmıştı. Bu saldırılar bazen miladi 751 yılında Bizans'ın yaptığı gibi, taş üstünde taş bırakmayacak kadar yıkıcı olabiliyordu. Acaba şehrin böyle tahribi sonunda, kabrin daha emniyetli bir yere taşınması olmasa düşünülemez mi? Abdurrahman Gazinin kabrinin yok edilmeye çalışılması, şehrin yeni bir din ve yeni bir medeniyet dairesine dâhil olmasına karşı çıkanların göz planındaki sembol ve işaretleri yok etme girişimi olarak değerlendirilemez mi?

1387 yılında Timur istilasıyla şehir tahrip edilirken, halk katledildi. Diğer yandan 1502 senesinde Erzurum'u ele geçiren Şah İsmail, şehri tahrip ederek halkı şiiliğe zorladı. Şehir 1520 yılına kadar İran yanlısı Sevindik Han tarafından yönetildi. Şia'yı bir devlet politikası haline getiren bu hâkimiyet döneminde, Hz. Ali'nin en büyük rakibi Hz. Muaviye'nin sağ kolu sayılan Ebu Abdurrahman Habîb b. Mesleme'nin mezarına mezhebi kaygılarla dokunulmuş olması, kabrin başka bir yere taşınmasını gerektirmiş olamaz mı? Veya zamanla kaybolan kabrin hatırasını yaşatmak üzere bir makamla mı karşı karşıyayız. Tabi bütün bu varsayımlar Habîb b. Mesleme'nin Abdurrahman Gazi olduğunu ve kabrinin Erzurum'da bulunduğu gerçeğini gölgeleyemeceği kanaatindeyiz.

Ancak bu türbenin Türklerin bölgeyi ele geçirmelerinden sonra, Türk kültüründe derin izleri bulunan, ata ruhlarına saygı ve dağ-tepe kültürüyle bağlantılı olarak izah edilmesini de mümkün görmekteyiz. Bilindiği üzere Türk kültüründe, "Ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan derin saygı, İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Bu yüzden de mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere yapılmış, buralar kutsal alan olarak kabul edilmişlerdir." Yüksek Dağ ve Tepe Kutsallığını buralara defnedilen mezarlarla ilişkili görmek veya mezar yerlerinin kutsal kabul edilmesinden dolayı, yüksek dağ ve tepelerin seçildiği düşünmek de mümkündür. (Bkz. Berkli 2007: 50; Berkli 2011: 45, 64; Berkli, 2011b: 300)

VII. Sonuç

Hz Ömer döneminde Güneydoğu Anadolu'ya ulaşan ilk İslam fetihleri, Hz Osman'ın zamanında Erzurum'un fethiyle taçlandı. Erzurum, fethinden hemen sonra Bizans'a seferlerin yapıldığı bir gaza merkezi oldu. Bu münasebetle Erzurum'a ayak basan peygamber yoldaşları oldu.

Değişik münasebetlerle Erzurum'da bulunmuş "Sahâbe-i Kiramdan Abdurrahman Gazi" nitelendirmesiyle örtüşen Abdurrahman isimli birçok kişinin varlığı ileri sürülmüşse de, bunların hiç birinin Erzurum'da medfun olmaması tarihi verilerle uygunluk arz etmemektedir. Zaten bundan dolayıdır ki bugüne kadar bu husus aydınlığa kavuşturulamamıştır. Ancak "Abdurrahman Gazi" adlandırmasının isim yerine künye olması hesaba katılınca, tarihi kayıtlar ve halk arasında öteden beri dolaşmakta olan tüm nitelikleri kendisinde taşıyan bir sahâbi ile karşılaşıyoruz: Habib b. Mesleme el-Fihri.

Bu zat, Erzurum bölgesini İslam'a açan, elindeki az bir kuvvetle bölgeyi geri almak isteyen Bizans komutanı Maryanos'u bir gece baskısıyla bozguna uğratan şanlı sahabidir. Başka künyeleri olmakla birlikte savaşlarında Ebu Abdurrahman künyesini kullanmış, halk arasında böyle şöhret bulmuştur. Erzurum bölgesinde Ermenilerin ayaklanma tehlikesine, Bizans'ın yöreyi yeniden ele geçirme hesapları eklenince, Hz. Muaviye tarafından vali olarak tekrar Erzurum'a gönderilmiş ve burada vefat etmiştir. Onun burada vefat ettiği tarihçilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.

Ne var ki bir iki kişi tarafından Şam (Dımeşk)'da öldüğü ileri sürülmektedir.

Hanımı Maviyye'nin adının sadece Erzurum-Bayburt yöresinde biraz değişik telaffuzuyla halen kullanılıyor olması, bu tarihi hatıraya tanıklık etmektedir.

Kanaatimizce Abdurrahman Gazi Türbesi'ndeki sanduka ve Habib b. Mesleme'nin uzun boyu arasındaki ilişkiyi de hesaba katmalıyız.

Son olarak böyle önemli bir şahsiyetin kabrinin şehrin tarihi mezarlıkları yerine uzaklarda bulunmasını yıkıcı Bizans saldırıları, Şii hâkimiyet dönemleri, zamanla yeri kaybettirilen merkadın hatırasını canlı tutması düşünülen makam olgusu veya Türk kültüründeki ata ruhlarına saygı ve dağ-tepe kutsallığı ile açıklayabiliriz.

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. vd. (2009). Derleme Sözlüğü, Ankara: TDK yayınları.
- Aristakes, L.(1983). Ermeniyye Beyne'l-Bizantımyîn ve'l Etraki'l-Selacıka(h.392-463/m.1000-1071), Fransızcadan çev. Fayiz Necib İskender, İskenderiyye
- Aydınlı, A. (2007). "Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu", Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, I-II, Erzurum.
- Azimli, M. (2007). "İlk Fetihden Saltuklular'a Erzurum", Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, Erzurum.
- Belâzurî, A. b. Y. (200). Futûhu'l-Buldân, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-ilmıyye,
- Berkli, Y. (2007). Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkli, Y. (2011). Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Berkli, Y. (2011). "Türklerde Ölüm, Ölüm Sonrası Hayat ve Defin Geleneği", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 22, 293-315, Erzurum.
- Beygu, A. Ş. (1936). İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Bozkurt, N. (2002). "Künye", DİA, I-XLIV, Ankara.
- Darkot, B. (1993). "Erzurum", İA, I-XIII, İstanbul.
- Demir, İ. (2002). Hatîm et-Tâ'î, Hayatı, Eseri Ve Edebî Kişiliği, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Erzurum.
- Dihhuda, A. E. (1337-1346). "Karin" Lugatnâme, Sâzmân-i Lügatnâme, I-L,Tahrân.
- Dilçin, C. (2009). Yeni Tarama Sözlüğü, 2.bs. Ankara.
- Efendioğlu, M. (2008). "Sahâbe", DİA, I-XLIV, İstanbul.
- Grousset, R. (1947). Histoire de L'Arménie des Origines A 10701, Payot, Paris.
- Hout, M. C. (2015). "Teemmulatun fî Defni's-Sahâbi Haccac b. 'Ilât fî Erzurum/Kali, İLTED, Erzurum, sayı: 44
- İbn Abdilberr. (1960). el-İstîâb fî Marifeti'l-Eshab, Kahire.
- İbn Asâkir, E. A. b. H. (1995). Tarîhu Dımaşk, thk. Ömer b. Ğarâme, I-LXXX, b.y.y.; Daru'l-Fikr.
- İbn Esîr, E. A. b. M. (1997). el-Kâmil fi't-Tarih, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Beyrut: Daru'l-Kitab,
- İbn Ezrak, A. b. Y. (1974). Târîhu'l-Fârikî, yay. Bedevi Abdullatif 'Avz, Beyrut.
- İbn Hacer, A. (1327). Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Hindistan, Dairetu'l-Mearif en-Nizamiyye.

- İbn Haldun, A. (1988). *Divânu'l-Mübteda ve'l-Haber fi't-Tarih*, thk. Halil Şhade, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Hibban, A. b. H. (1973), *es-Sikât*, I-IX, Haydarabad: Dairetu'l-mearif el-Usmaniyye.
- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I-XVIII, Beyrut: Daru Sadır.
- İbn Sa'd (2012). *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Abdulkadir 'Ata, I-XI Beyrut. Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye.
- İbn Sa'd, (2014). *Tabakât*, çev. Abdullah Yıdız v.d., I-XI, İstanbul: Siyer yayımları.
- İnalcık, H. (1993). "Erzurum", İA, I-XIII, İstanbul.
- Karamağaralı, R. (1992). *Ahlât Mezar Taşları*, Ankara.
- Kâtib Çelebi, (2009). *Kitab-ı Cihannüma*, Ankara: TTK tıbkı basım.
- Konyalı, İ. H. (1960). *Erzurum Tarihi*, İstanbul: Ercan Matbası.
- Kurtubî, E. Y. (1992). *İstîâb Fî Ma'rifeti'l-Eshab*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut: Daru'l-Cil.
- Mateos, (1987). *Vekâyinâme*, çev. Hrant Andreasyan, Ankara: TTK yay.
- Naskalı, E. (2000). "İran", DİA, İstanbul.
- Özcan, A. (1993) "Gazi", DİA, I-XLIV, İstanbul.
- Palabıyık, M. H. (2007). "Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre 'Erzurum'", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sayı: 18, s. 127-162, Erzurum.
- Palabıyık, M. H. (2008). "Milli Mücadeleye Destek ve Arkaplan Olarak Dinî Düşünce ve Dinî Gelenekler", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 225-262, Erzurum.
- Savaş, R. (2007). "El-Haccac b. 'Ilat: Kabri Erzurum'da Bulunan Bir Sahabi", *Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, I-II, Erzurum.
- Şemseddin, İ. (2002). *Kasasu'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- Vakidî, M. b. Ö. (1997). *Futûhu'sh-Şam*, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- Yakût, H. (t.y.). *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Yınanç, M. H. (1993). "Erzurum", İA, I-XIII, İstanbul.
- Ziriklî, H. (2002). 'Âlâm, Beyrut: Daru'l-İlm.